

Світогляд і буття XX століття та їх християнсько-консервативна альтернатива в європейській літературі: Олесь Гончар і Діно Буццаті

Тема, що про неї будемо міркувати в цій невеличкій розвідці може видатись ревнителем чистоти (й вузькості) співставних паралелей дещо нелогічною, дивною. Мало хто знає у нас, і дотепер, творчість прекрасного італійського письменника Діно Буццаті. Так само мало хто може уявити собі те, що його творчість можна зіставляти із творами, а тим більше – з філософією письменника, якого і колись і тепер багато критиків відносять до так званого соціалістичного реалізму і в XXI столітті уперто ігноруючи той незаперечний факт, що сам цей метод був лише тотальною й тоталітарною фікцією. Об'єктивному критикові чи вченому з відстані десятиліть не просто важко, а неймовірно важко уявити собі, що Олесь Гончар і, скажімо, Максим Горький чи, скажімо, Любомир Дмитерко – митці однієї художньої манери, одного світогляду, й однієї, або навіть тотожної філософії. Адже митець, який ще з фронтових щоденникових записів і до останніх, писаних вже за часів Незалежності нотаток глибоко й щиро, для самого себе, стверджував, що він вірить у Бога і, нащадки богоненависницьких, а відтак і людиноненависницьких ідей великих містифікаторів XIX століття мають так само мало спільного як апостоли та Іуда.

Легше уявити, що українські та європейські митці-мислителі, ще починаючи від доби пізнього Середньовіччя та Бароко не поривали якщо не буттєвого, то принаймні, особливого духовно-інтелектуального зв'язку, жили у специфічній семіосфері близького оцінювання явищ та процесів у культурному та буттєвому вимірові Європи й світу. Феномен Олеся Гончара був і є для української літератури не лише знаковим, але й багато в чому визначальним. Феномен Діно Буццаті був, можливо, не таким знаковим для італійської культури доби неореалізму, у час розквіту якої йому судилося творити, але він так само визначив, ймовірно, зовсім не прагнучи до цього

свідомо, багато векторів італійської цивілізаційної одиниці. Нам достеменно невідомо, чи був Діно Буццаті так само віруючим в атеїстичну епоху, як і Олесь Гончар. Проте, одне лише те, що італійський письменник походив із аристократичної італійської родини, в родоводі якої було декілька венеціанських дожив, втім, так само як і те, що Олесь Гончар походив із української селянської родини, дозволяє однозначно стверджувати: обидва митці отримали справжнє (католицьке й православне) християнське виховання, яке визначило тип філософського оцінювання ними світу і явищ у ньому на все життя. А те, що вони в силу різних обставин, не декларували, а безпосередньо оприявнювали такий тип філософствування у своїх художніх творах свідчить, передовсім, про складність умов минулого століття, коли християнинові і в Західній і в Східній Європі невільно було назватись, а тим більше – підкреслювати те, що він є християнином.

У творах, що про них ми ведемо мову, християнська, іманентно консервативна філософія виявилась найбільш яскраво. Йдеться про повість Олеся Гончара «Тоді, в океані» та оповідання Діно Буццаті «Побачення з Ейнштейном». Пізня проза О. Гончара (твір датовано 1985-86 роками) та оповідання Д.Буццаті (1960-ті роки) належать до різних епох. До нашого завдання не входить детальний компаративний аналіз поетики творів. Тим більше, що вона мало в чому може подарувати шанси для виявлення спільних точок дотикання. Проте, це твердження ніяк не стосується світоглядних взаємоперетинів. Так само, втім, як і іманентної подібності провідних ліній сюжетів. Ідейні основи обох творів не лише мають християнсько-консервативне наповнення, а й відповідають одна одній паралелізмом певних образів та висловлювань.

В оповіданні Д.Буццаті йдеться про спокушення генія світової фізики дияволом Іблісом. У повісті О.Гончара наявний близький сюжет, у якому йдеться про світового генія, що відкрив людству таємниці ядерних реакцій: «Кажуть, він геній... на обличчі ніколи немає посмішки... крізь шпаринки напівзаплилих очей пробивається гострий-прегострий погляд. Щось недобре

у цьому погляді, холодне, вичікувальне...І ніколи ані іскри радості в цих шпаринках-амбразурах, ніякої людської щирості – одна похмурість, владного, загадково застиглого у відчуженості розуму. Можливо, він видається собі надлюдиною? Можливо, після *диявольських своїх полігонів*, після того, як вдалося йому зазирнути в грізні надра речовини, він і насправду повірив у всемогутність своїх, схованих під лисим черепом півкуль, насправду вважає, що їхнім зусиллям міг би зупинити або змінити цей вічний рух океану, з якоюсь метою підняти...до самих глибин його важкі води»(курсив наш П.Я)(1, С.5) Герой оповідання Д.Буццаті, звісно, мудріший від описаного О.Гончарем фізика, але і йому не чужі подібні психологічні мотивації: «Раптово...коли думки його вільно перебігали від предмета до предмета, немов відв'язана собака, він зрозумів те, до чого марно прагнув все життя у власних мріях...І хоча був Ейнштейн людиною мудрою і мирська слава його не бентежила, в цю мить відчув він себе вищим від юрби, так, якби жебрак із жебраків відчув, що його кишені вщерть повні золота»(2, С.217)

Цілком зрозуміло, що холодний розум героя повісті О.Гончара підпорядкований диявольській спокусі (так одразу визначає її природу сам автор) утвердити остаточно власну перевагу над світом, змінити роль світового порядку, або, як метафорично висловлюється О.Гончар, «змінити вічний рух океану». Відтак, герой – так само як і Люцифер – *свідомо* прагне стати на герць із Господньою волею. Прагнення змінити вічні установлення буття на Землі, а ще абсолютизований як аргумент власної вищості, досвід від перемог на «диявольських полігонах» ще раз переконують у цьому. Ейнштейн у оповіданні Д.Буццаті не ставить, саме внаслідок своєї мудрості, подібної мети. Він прагне просто експериментувати, відкривати нові обрії знань не дуже й замислюючись над тим, куди це знання вестиме людство, а головне – Богові чи дияволі воно угодне. Промовиста метафора, що його думки перебігали «немов відв'язана собака» не лише нагадує відомі міркування класика психоаналізу про свідоме й підсвідоме, а й дає змогу дияволі згодом спокушати генія, адже в головному морально-етичному

виборі Ейнштейн так і не визначився. Гордість Ейнштейна, і це важливо, зовсім не такої природи як у героя повісті «Тоді, в океані». Він не прагне володіти світом, але все ж визнає з приємністю власну винятковість порівняно з іншими людьми. Це теж могло б стати (але, як побачимо, не стане) ще одним аргументом до спокушення генія дияволом. Не стане саме тому, що Ейнштейн, швидше, відчуває себе жебраком до кишені якого досить випадково потрапило багато золота, ніж беззаперечним та повноправним, внаслідок своєї винятковості, володарем світу, що здатен змінювати вічні закони буття людини й довкілля.

Тематична універсалія, яка характеризує героя з повісті «Тоді, океані» розширюється О.Гончарем у наступному образно-філософському аспекті, де позитивний герой і друг оповідача поет-білорус так оцінює діяльність свого випадкового сусіда на океанському лайнері «Королева Єлизавета»: «Назвіть мене, як хочете, але є відкриття, які не радують, є генії, до яких я завжди буду відчувати відразу! – Слуги диявола? – насмішкливо уточнює В'ячеслав .- а що? *На їхніх відкриттях лежить печать зла!* Повипускали нечисту силу з-під усіх замків, а хто буде її приборкувати? Я не берусь – каже перекладач з претензією на дотепність - ...Всі тепер умивають руки, а між тим, залізаючи у таємниці природи, вони, ці чортові алхіміки, *повинні були* передбачити наслідки. Обличчя мого друга...стає сердитим»(курсив наш П.Я)(1,С.7) У оповіданні Д. Буццаті таких відвертих емоцій не виявляється.

Натомість, там присутнє сутнісно тотожне, хоча й образно істотно інше, виявлення цієї самої філософської диспозиції. Йдеться про епізод зустрічі героя з Іблісом, який постає перед вченим у образі темношкірого хлопця, що був «високим, молодим, нахабним»(2, С.218) Поведінка Ібліса при знайомстві з Ейнштейном є типовою для вуличного бешкетника. Темношкірий хлопець просить спочатку припалити, потім грошей на випивку і лише потім переходить до своєї справжньої мети, демонструючи вченому те, що він справді є «Ангелом Смерті»: «Він підійшов до живоплоту, зламав...гілку...Негр дунув і ...листя та сама гілка – розлетілось на порох»(2,

С.218) Ейнштейн просить у Ібліса відтермінувати на місяць власну смерть, адже йому необхідно завершити дуже важливий експеримент. Диявол зі зримою нехиттю погоджується. Як бачимо, Ейнштейн, який проводить експеримент у чомусь важливому дуже близький до визначення, що його дає білоруський поет вченим-технократам, які не дбають про духовність, не передбачають наслідків експериментів. Поет вказує на те, що незалежно від того розуміють вони наслідки власних експериментів чи не усвідомлюють їх, ці вчені «повипускали нечисту силу з-під усіх замків», а на їхніх відкриттях «лежить печать зла». Ібліс, що погоджується відтермінувати неминучу загибель вченого заради закінчення ним важливого експерименту опосередковано підтверджує цю думку.

Суттєвим видається і такий аспект філософії О. Гончара та Д.Буццаті. У гнівному монолозі Петра акцентується на неприпустимості самочинного розкриття людиною таємниць природи. Це твердження, без посилення, іманентно прямо кореспондується із наріжними постулатами Святого Письма. Воля Божа для людини є сакральною таємницею, а Його шляхи несповідні. Намагаючись розкрити таємниці людина порушує ці постулати і цим самим шкодить собі. У Д.Буццаті подібна філософська універсалія вирішується у наступний спосіб в діалозі між Ейнштейном та Іблісом. Прохаючи Ібліса про відтермінування ще на місяць власної смерті геній фізики зауважує: «річ, що над нею я працюю, надто складна. Ще ніхто і ніколи...» У відповідь він чує: «Та знаю, знаю...Підбираєш ключик до Всесвіту»(2, С.219) Таємниця сотворення Всесвіту відома лише Богові – його Творцеві. Відтак, будь-яке прагнення людини зробити те, що не робив «ніхто і ніколи» не лише є антисакральним, а й вкрай потрібним дияволу.

Д.Буццаті розгортає цю концептуальну парадигму в специфічному вимірові. Ним є особливе, подане у образно-асоціативній манері, прагнення Ейнштейна до того, що він, як йому видається, *звільненим від віри в Бога розумом*, вважає абсолютною істиною. Цією істиною є спроба відкриття звичайною(згідно з наведеною італійським митцем-мислителем

філософською метафорою про жебрака і випадково втраплене у його кишеню золото) людиною універсальних законів Всесвіту, які людина, і, про це слід пам'ятати повсякчас, ніколи не здатна буде збагнути навіть у стані тотального оп'яніння власною гординою. Відтак, відкриття таких законів, потрібне людині не лише задля втамування власної гордині, а й для абсолютизованої насолоди особливим відчуттям володіння таємницями Всесвіту. Володіння золотом буттєвим жебраком дорівнює його у самосприйнятті до можновладної верстви, а вченого володіння золотом духовним може, на його думку, дорівняти до сакральних сил. До слова, сакралізація науки, виведення її майже у статус священного знання була вельми популярним образом у митців, що сповідували безбожництво як філософську основу своєї творчості.

І Д. Буццаті і О. Гончар не забувають, про те, що «золото духовне»(так свого часу висловився Г.Сковорода) неможливе без віри в Бога, без релігійної основи будь якого інтелектуального пошуку. Прикметним у цьому зв'язку є те, що Ібліс, коли спливає місячний термін, що його він виділив Ейнштейнові, погоджується продовжити життя вченого для завершення проекту з відкриття таємниці Всесвіту. Звільнена(нехай і недемонстративно невойовничо) від віри в Бога людина, завжди виконує і виконуватиме місію, прямо протилежну християнському началу, протилежну порятункові людини. Підтверджує правильність цього філософського припущення і фінальна сцена з оповідання італійського митця. Ібліс запитує вченого: «Матч століття завершено?...знайшов , те, що шукав? Розібрав Всесвіт на дрібнички? – Так. – з посмішкою відповів Ейнштейн...- у певному сенсі, можна стверджувати, що зі Всесвітом все добре»(2, С.219)

Як бачимо, саме проблема розкриття таємниць світобудови, зазіхання на універсум сакрального знання є головною і для диявола і для Ейнштейна. Точка диявольської руйнації сакральної природи людини й світу і точка нібито незалежного від віри і зневіри наукового абстрактного знання взаємоперетинаються, єднаються у спільній константі, що нею є прагнення

людини «розібрати Всесвіт на дрібнички». Прикметно, що Ібліс прямо формулює своє питання, вживаючи промовисте словосполучення «матч століття». Якщо одна зі сторін цього матчу репрезентується вченим, пошукові якого прямо чи опосередковано симпатизує диявол Ібліс, то є очевидним, що з іншого боку поєдинку знаходиться Вище начало. Прикметною є й відповідь вченого, що її він дає дияволу не з гнівом чи як інакше, а «з посмішкою». Вчений твердить, що «зі Всесвітом все добре» і спокійно сприймає запрошення диявола до смерті, відповідаючи Іблісові: «Такі умови»(2, С.219) Відтак, вже остаточно очевидно є констатація єдності умовно нейтрального і антибожественного начал.

Філософські диспозиції творчого універсуму О.Гончара, як зрозуміло, прямо кореспондуються з вищевказаним семіотичним полем оповідання Д.Буццаті. З нечуваною для українського письменника, що жив у атмосфері ХХ століття, прямою Олесь Гончар так формулює філософські претензії до атомної епохи, до доби спроб пізнання Всесвіту. Ще одного позитивного героя повісті «Тоді, в океані» українця (друга білоруського поета Петра), у образі якого зримо вгадується сам Олесь Гончар, намагається викрити герой негативний – перекладач В'ячеслав: «я правильно зрозумів: двадцяте століття тебе не влаштовує. Втім, тебе завжди тягнуло у століття відшумілі. Тільки врахуй, що й там вашому братові було несолодко...- Але там і мови не було про самознищення планети .- заперечує Петро. – Люди тих часів не відчували себе у постійній тривозі...А ми?...після того, як епоха наша дісталась до ядра...ми ж стали *іншим людством*»(курсив наш П.Я)(1, С.8)

Глобальна проблема, що постала перед людством – проблема втрати свого духовного і фізичного єства не є такою, що репрезентує тотальну безвихідь. Вона має альтернативу: «століття відшумілі», у яких береглися духовні й моральні цінності, де, особливо в добу українського Середньовіччя та Бароко, так само, втім, як і, багато в чому, в добу європейських лицарів-хрестоносців, все матеріальне (від благополуччя і до державності) могло бути покладеним і покладалось на вівтар Христової віри, де честь і

порядність, були багато вищими від гордині та доцільності. Саме тому, у відповідь на репліку про те, що митцям і тоді було несолодко, Петро ставить питання не особистісно, а глобально, масштабно: «але там і мови не було про самознищення планети». І далі веде мову не про митців (тобто про досить вузький прошарок людства), а про все людство загалом, яке у ті часи «не відчувало себе у постійній тривозі». Тип мислення героїв повісті О. Гончара заординується у духовне минуле як спосіб порятунку від обездуховленості майбутнього людства. Іншими словами кажучи: майбутнього всього Всесвіту, таємниці якого так прагнув розкрити герой оповідання Діно Буццаті.

Посилює цю ідею й глибинна метафора О. Гончара, у якій подається іманентно філософське порівняння вченого-ядерника ХХ віку з людиною первісних часів: «Супермен від науки, троглодит із могутнім своїм інтелектом» (1, С.8) Обидва: вчений-ядерник і троглодит, вкотре повторимо цю провідну ідею, не знають Бога і саме цим тотожні у осмисленні універсальї буття в світоглядній рецепції письменника. Словосполучення «супермен від науки» вказує на кардинальне збіднення інтелектуального буття людини, що вважає себе елітою ХХ віку, порівняно, хоча б, із «століттями відшумілими». Важливими, з філософського погляду, є й такі міркування, наведені в повісті «Тоді, в океані»: «інтелект, особливо, якщо він сухий, прагматичний, якщо він у своїй самовпевненості протиставив себе природі(тут, певне, слід, читати Богові П.Я) більш того, відділив, відмежував себе від неї, а то й від власної душі, чи багато такий інтелект може дати людині і нашому пізнанню загалом? Чи буде здатним такий прагматичний розум осягнути світ у його всеєдиній і так вражаючій нас доцільності?»(1,С.15)

І далі, обертаючись до образу «генія у візочку», письменник ставить кардинальне питання: «А чи наблизив ти людей своїм відкриттям до щастя?»(1, С.219) У Д.Буццаті сутнісно ця ж сама проблема вирішується у досить несподіваний спосіб. У відповідь на покірність вченого волі диявола

Ібліса той «підхопився і розреготався – голосно, відверто, дуже по-негритянському...Добре, старий шахраю, повертайся додому...мені ти поки що не потрібен. - Ти відпускаєш мене? Тоді для чого ж була вся ця затія? – А щоби ти завершив свою роботу...І мені вдалося цього досягнути. Якби я тебе не налякав, хто знає.. скільки б ти ще тягнув – Мою роботу? А тобі вона навіщо? Негр засміявся. – Мені вона ні до чого А ось начальству...внизу, дияволам крупнішим...Вони кажуть, що твої відкриття дуже допомогли їм. *Нехай ти і не винен, але це так. Подобається тобі це чи ні, дорогий професоре, але пекло ними добре покористувалось.* Зараз виділяємо кошти на нові...Дурниці – обурено вигукнув Ейнштейн обурено – Чи є в світі річ більш нешкідлива? Це ж...формули, чиста абстракція...Браво – заволав Ібліс...Виходить мене посилали сюди дарма? По-твоєму, вони помилились? Ні-ні, ти добре попрацював. *Мої там, внизу, будуть задоволеними.*»(курсив усюди наш П.Я)(2, С.220)

Важливими є декілька філософських концептів із вищезитованих образних універсалій. Першим із них є зауваження героя повісті О.Гончара стосовно безпорадної сухості, яка є неминучою при свідомому відмежуванні інтелекту від сакральних основ. В «Щоденнику» С.Єфремова, зафіксована важлива претензія, що її висунули на адресу вчителів нової радянської атеїзованої школи батьки учнів – українські селяни. Після критики вчителів стосовно атеїстичного виховання дітей селяни зауважили: «Ви осушені умом...нащо ви Бога чіпаєте...На що ви Богородичні свята порушуєте?»(3, С.88). Як бачимо, навіть духовно-філософські терміни з висловлювань українських християн 1924 року та з повісті О.Гончара 1986 року збігаються, коли йдеться про навчання й науку без віри в Бога. «Осушений розум» а пріорі не може дати людині нічого позитивного, тобто того, що скеровувало б її, за словом Франка, «до вершин», а не «до низин». Олесь Гончар, втім, так само як і Діно Буццаті, скеровує художньо-філософський пошук на утвердження сутнісно християнських духовних істин, серед яких першорядною є залежність інтелекту від Господньої волі, від християнської моральної

парадигми. Без такої залежності, людський інтелект завжди був є і навіки буде безпорадним. Даний Богом, він ніколи не здійсниться у якісь іншій (а – тим більше – протилежній) вірі у Господа інтелектуальній парадигмі. Саме тому український православний митець-мислитель є духовно близьким до італійського митця-мислителя, питаючи, про те, як рухатиметься людство до абстрактного і визначеного лише ним самим, його обмеженим знанням інтелектом, прогресу, без віри в Бога?

Д.Буццаті теж стурбований цією наріжною, глобальною проблемою. Саме через це, він іронізує над техногенізованим, позбавленим духовності, людським прогресом, цілком справедливо вважаючи його потрібною «дияволам крупнішим», справою. Ібліс не дарма відверто регоче, чуючи наївні спростування геніального вченого, адже розуміє всю їхню безпорадність з морально-етичного погляду. Прикметною констатуючою рисою є й те, що гординя вченого утамовується тим, що його роботу не можуть зробити навіть «найкрупніші дияволи», але важко не побачити у таким чином описаному предметові пишання відверту буццатієвську іронію, що має ясно виявлений філософський сенс. І справді – чи дорого коштує інтелектуальна вищість над, нехай і найкрупнішими дияволами, а тим більше – якщо врахувати те, що служить така вищість не Богові чи людині, а «тим, внизу», які «дуже задоволені» цим?

Так само логічною, близькою до світогляду Д.Буццаті і, водночас, альтернативною світоглядів антихристиянського XX віку, є і позиція, що її висловлює герой повісті «Тоді, в океані» міркуючи над станом науки часів минулих і сьогоденним: «Раніше, наука несла людині здоров'я, рятувала народи від чуми та холери, а тепер? Чому у цих нинішніх такий нездоровий потяг до сфер заборонених, до сил фантастичних, руйнівних? А саме цим вони й зайняті сьогодні понад усе. Можливо, їхнім честолюбствам імпонує античне: дайте мені точку опори і я переверну світ? Але ж перевернути, людино, можливо, й перевернеш, а чи на місце поставиш?»(1, С.15) Є очевидним, хоча й неназваним митцем чинником те, що О. Гончар прямо

протиставляє науку минулого, ту що засновувалась в Європі на християнському началі, а відтак передбачала повсякчасне та дієве людинолюбство, науці постпросвітницьких часів, з їхньою абсолютизацією людського розуму, його ролі в цивілізаційному поступові. А відтак – з іманентним, а в ХХ столітті й неприхованим, тяжінням до «заборонених сфер». Вчений, повіривши у свою всемогутність, забув не лише про Того, Хто дав йому розум, а й про те, *для чого саме* йому розум даний. Честолубство «нинішніх» є рушійною силою їхнього інтелекту тією ж мірою, якою страх перед Богом за скоєне і, прямо залежне від нього бажання допомагати «малим сим», рухав науковий пошук минулих століть.

Афоризм Архімеда – вченого дохристиянських, античних часів – зникається у такому розумінні із позицією інтелектуалів сьогодення, свого роду новітньої античності, у якій робиться все для того, щоб людина втратила повсякчасний зв'язок з Богом – Творцем всього суцього. Митець цілком у християнсько-консервативному дусі застерігає, що після перевороту потрібно буде повернути все на визначені Богом місця, повернути для продовження роду людського, його буття на Землі, але чи під силу це людському, обмеженому у часі та просторові, інтелектові? Невипадково, що ці філософські ідеї поділяє у повісті «Тоді, океані» не лише герой-оповідач та його друг – білоруський поет Петро, а й дуже колоритний персонаж, що ним є один із ідеологів махновського революційного руху, який на час оповіді, вже розкався в участі в махновщині і мешкає на Заході. Він стверджує: «В гонитві за несуттєвим, за спокусами технічної цивілізації навіть суб'єктивно порядні натури часто жертвують більш глибоким, найціннішим, тим, що тільки й здатне підняти людину над споживацьким убозтвом буднів»(1, С.18) В образі цього героя відбивається складна еволюція, що її проходило отруєне постпросвітницьким ідеологічним дурманом українське суспільство, через страждання й нелюдські випробування, в напрямку повернення до одвічних національних християнсько-консервативних світоглядних констант.

Треба було пройти крізь вир революцій, втратити мільйони життів, ризикувати власним життям і відбирати життя у інших заради химерних анархічних ілюзій та комуністичних «загірніх комун», щоб потім, на схилі літ, зрозуміти нарешті надзвичайно важливу і просту сковородинівську істину «Плоть нічтоже, Дух животворящ». Світоглядно цей герой, завдяки своєму і ХХ століття досвіду, іманентно *вже* знаходиться по інший бік від соціальних, технократичних, ідеологічних чи будь-яких інших безбожницьких експериментів над Землею і Людиною. У Д.Буццаті, подібного героя в оповіданні немає, але ця тема так само не є чужою йому. У багатьох творах, які беззастережно назву геніальними («Собака відлюдника», «Як вбили дракона», «Пекло нашого міста» та ін.) ставиться питання про те, що ж відбувається з людиною ХХ століття, якою вона стала, відійшовши від одвічних християнських цінностей, чи добре їй живеться у такому безпрецедентному, принаймні за останні 2000 літ, стані?

Підсумовуючи дані міркування, зауважимо, що проблеми, що їх ставлять український та італійський митці-філософи є не лише породженими буттєвою реальністю ХХ віку, а й такими, від усунення яких з буттєвих обріїв нового тисячоліття важко мріяти про перспективи людини й людства. Єдиним порятунком у даному глобальному вимірові є навернення до Бога, що виявлятиметься у поверненні особистості й світу до християнсько-консервативних основ минувшини, де наука була орієнтованою на порятунок людини, а інтелектуал ніколи не забував про настанови Святого Письма працюючи над науковими відкриттями задля цивілізаційного поступу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончар О. Тогда, в океане//Дружба народов. - №4.- 1988. – С.3-42.
2. Буццати Д. Избранное.- М., 1989.- 424 с.
3. Єфремов С. Щоденник .- К., 1997.- 832 с.